

DOI 10.36074/grail-of-science.15.03.2024.044

КОД ВЛАДИ В РОМАНІ ФРАНЦА КАФКИ «ЗАМОК»

Братусь Іван Вікторович

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри образотворчого мистецтва
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

Ковальчук Остап Вікторович

кандидат мистецтвознавства, доцент,
декан Факультету образотворчого мистецтва і дизайну
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

Кузьменко Галина Василівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтва,
Київ, Україна

Анотація. Стаття розглядає важливий аспект творчості видатного письменника Франца Кафки. Автори проаналізували роман «Замок» та виявив в ньому глибокий символізм влади та авторитаризму. Стаття розкриває тему використання коду влади як одного з центральних мотивів у творі, вказуючи на його значення та вплив на сюжет і персонажів. Дослідження прослідковує, як автор втілює концепцію влади через містичний образ Замку, що стає символом влади та її особливих можливостей. Автори статті роблять висновки щодо того, як використання коду влади сприяє розкриттю теми безпорадності людини перед владою та неможливості зрозуміти її сутність. Загалом, стаття відображає глибокий аналіз роману Франца Кафки «Замок» з точки зору переосмислення концепції влади та авторитаризму.

Ключові слова: влада, політика, особистість, Кафка, авторитаризм, література.

Франц Кафка справедливо вважається своєрідним пророком ХХ (та й ХХІ) століття. Його творчий доробок з кожним роком тільки стає ще більш актуальним, відкриваються нові грані обдарування письменника. Тільки широкий історико-культурний контекст здатний вповні розкрити філософський потенціал Франца Кафки, бо він часто лише похапцем торкався кардинальних пластів нашої «сутності». Безумовно, що його значно «захопив» феномен влади. І саме цей аспект Франц Кафка розглянув у властивій йому оригінальній манері, що дозволяє дійти до самих глибинних аспектів функціонування людської особистості та соціуму. Саме цьому присвячене наше коротке дослідження.

Франц Кафка перебуває в полі зорі десятків тисяч дослідників. Безліч публікацій неможливо відстежити. Та, незважаючи на його трансцендентну

популярність, українські дослідники знаходять відповідні аспекти його життя й творчості, що ще недостатньо висвітлені. Нами була досліджена його спорідненість з творами різноманітних письменників. Зокрема досліджені певні аспекти, що сьогодні цілком справедливо характеризують прояви системи тоталітарного управління: «Подібні роздуми призводили до «тіні антисистеми», що так точно вгадав Кафка. Герої твору «Равлик на схилі» опинилися у логічному глухому куті, були позбавлені дієвих механізмів вийти з перевтілення, бо не могли ні інтелектуально, ні інтуїтивно «вгадати» систему. Їхнє страждання помножувала самотність у пошуках правди – оточуючих влаштовувала дійсність, вони в ній розчинилися. З огляду на це в «Равлику на схилі» інколи відчутний пронизливий екзистенціалізм» [[2], С.8].

Деякі наші дослідження розкрили «Подібні фактори спричинили «розмиття» особистості, знищення елементів самоідентифікації. Спираючись на художнє узагальнення, Кафка демонструє стрімку динаміку осмислення відчуття втрати самоідентифікації. Це ми можемо відстежити у трьох його творах із хронологічною послідовністю. У «Перевтіленні» (1912р.) у головного героя ще є ім'я та прізвище – Грегор Замза, в романі «Процес» (1925р. він має тільки ім'я та першу літеру прізвища – Йозеф К., а вже в романі «Замок» головний персонаж позначається лише однією літерою – К. Тобто проблема розпаду особистості частково віддзеркалилася в одному з основних маркерів – власному імені» [[1], С.45].

Дослідити аспекти феномену влади доволі складно, бо в ньому чудернацько переплетені різні «інформаційні потоки» з багатьох галузей людської діяльності. Ми спробуємо зосередитись на двох центральних аспектах влади, що дуже глибоко були продемонстровані в незавершеному романі Франца Кафки «Замок». Ми свідомо обмежуємо свою студію цими двома напрямками, бо творчість письменника «провокує» дослідників до нескінченності. Ці напрямки полягають у відтворенні індивідуального характеру імплементації влади в людську особистість та схематизації питомих ознак феномену влади. При всій різності цих компонентів вони доволі глибоко взаємопов'язані та не варто їх діаметрально розводити в різні площини розуміння. При цьому письменник справедливо відчував неспроможність виключно інтелектуальним апаратом осягнути ці концепції. Виходячи з цього він часто вдавався до підсвідомих образів, що були покликані проникнути в глибини смислів явищ. Власне, це йому вдалося дуже добре в романі «Замок», який сьогодні залишається еталоном опису взаємодії людини та влади.

На особистому рівні влада сприймається досить індивідуально – і це не дивно, бо кожна людина є унікальним набором уявлень. Кафку цікавила більше проблема узагальнених тенденцій у сприйнятті механізму влади, що балансує між сприйняттям (відповідністю очікувань людиною) та несприйняттям (агресивною та пасивною системою супротиву контролю). Ми вдаємося до подібного розподілу для кращого розуміння природи влади.

Головний герой роману «Замок» К. присвятив всі свої зусилля задля інтеграції в владну структуру. І до кінця не зрозумілий його мотив – досягнення мети віддаляло від нього її сенс. Франц Кафка не пояснює ці прагнення, оскільки вони лишуються за лаштунками самої книжки (це почасти пов'язане з

тим, що роман лишився незавершеним). Ми тільки отримуємо тумані натяки на «місію К.», що полягала у своєрідній протидії Замку. Але «невігластво» в романі «Замок» виконує роль своєрідного ключа до особистого розуміння складних суспільних і психологічних процесів: «Те, що я невіглас, — правда, яку важко заперечити, і це дуже сумно для мене, але є в цьому й перевага, оскільки невіглас завжди діє сміливіше, а тому я волію ще деякий час, поки вистачить моїх сил, перебувати в стані свого невігластва і готовий змиритися з його, безумовно, поганими наслідками» [[3], С.68].

Чому стан необізнаності надає певні «привілеї» у розтлумаченні «коду влади»? Ці механізми нестандартного осмислення сьогодні доволі логічно пояснюються. Наприклад, існує тест на адекватність мислення – даються чотири картки на вибір (ручка, олівець, лінійка, чобіток). При цьому картка з олівцем іншого кольору. Здебільшого «нормальна» людина відбирає зайву картку олівця (бо іншого кольору) чи чобітка (бо він відноситься до іншої групи предметів). Але люди з психічними розладами часто прибирають картку з лінійкою – їх мотивами можуть бути щось на кшталт того, що все решта зображених предметів лишає слід, а лінійка не лишає слід. Тобто вони бачать якості та властивості предметів і явищ, що не піддаються осмисленню «звичайною» логікою. Про це Мішель Фуко зазначав, що «шлях від звичайної людини до справжньої лежить через божевільного». Саме ця здатність «бачити» невидимі зв'язки і структури відкриває «вікно можливостей» для людини, бо всі явища (особливо владні) занадто заплутані та не піддаються розумінню в звичний мислиневий спосіб. Фактично наші розумові здібності (навіть самі значні) дуже швидко сикаються з надмірним обсягом інформації та впираються в логічні невідповідності феномену влади. В той же час нестандартне мислення здатне вловити у безлічі розрізнених потоків інформації відповідні закономірності, що становлять собою основні ключі до розуміння явища.

Головний герой роману «Замок» одразу обрав «сміливу позицію», бо балансування на межі нормальності дало йому змогу зрозуміти (але здебільшого просто «відчути») справжню природу Замку. Саме своєрідне «невігластво» зараз допомагає деяким вченим дослідити складні явища – вони змирилися з індетермінізмом багатьох психологічних і фізичних процесів. Але неможливість пізнати природу явища не повинно зупиняти дослідника – вчені продовжують рахувати навіть непізнанні квантові величини, бо «продираються» крізь морок невідомості. Та саме результат виступає критерієм успіху, а він можливий лише з «додаванням» значної нестандартності. Саме Франц Кафка це зрозумів один з перших в першій чверті ХХ століття. Ці «знання» стали етапними в розвитку нового типу мислення, нового мистецтва, нової науки і нового бачення місця людини у всесвіті.

Обробка зовнішньої та внутрішньої інформації дуже виснажує психіку головного героя. Він намагається віднайти «шлях в Замок» через збір розрізнених відомостей від багатьох людей. К. розуміє (почасти інтуїтивно), що всі оточуючі люди становлять собою частину «пазлу влади», кожний з них має своє бачення цієї сили і кориться (чи протидіє) з особистих свідомих (а часто підсвідомих) міркувань. Кількісна вибірка давала головному герою надію віднайти алгоритм дії влади Замку, вивести закономірності й можливо «зламати

систему». Та Франц Кафка чітко зображає цей стан: «Йому дуже хотілося знайти нових знайомих, але спілкування з кожною новою людиною лише посилювало його втому» [[3], С.22].

Автор дуже тонко відчув головну проблему в осягненні психологічної особливості феномену влади. Ця складність полягає в неможливості емоційно та інтелектуально збагнути більшість законів, що керують людством. Парадоксальність цієї ситуації міститься в невідповідності видимих і невидимих факторів діяльності суспільства та індивіда. При простій систематизації та аналізі людських думок, дій, прагнень тощо виникає тільки видимість сенсу, який розкладається на безліч незначних проявів. Саме ці прояви поведінки людини дозволяють владі більш-менш успішно функціонувати, оскільки кожний індивід містить в собі «частину влади». Але проста калькуляція цих проявів тільки заплутує розуміння феномену влади, бо створює лише «ілюзію розуміння». Кафка сміливо припускає, що й сама влада в цьому кривно зацікавлена – вона ніби постійно знаходиться «в тіні», а якщо її «випустити з тіні» – то її сила починає слабнути.

І люди підтримують подібний «стан речей». Мотив влади «розчинитися» може бути пояснений системою самозбереження. Кафка припускає, що подібні функції влади є похідними з нової ідейної програми. В той же час поведінка людей не може бути пояснена виключно глобальною системою ідейних засад, тим більше почасти штучних і маніпулятивних. Навіть інтелектуальний рівень більшості мешканців Села не дозволяє «розгледіти» складну систему. Та вони її фактично безпомилково і масово засвоюють. Франц Кафка припускає, що спільність носить органічний характер. Цей складний механізм влади імплементується в свідомість людей на кшталт мови – як дитина засвоює мову з усіма її надзвичайно складними, історично детермінованими, філософсько обумовленими, психологічно вивіреними лексичними конструктами. Прийняття нашим розумом мови може бути тотожним прийняттю влади, бо складна форма усвідомлюється навіть самими примітивними представниками суспільства, що безпомилково «зчитують» «бажання влади» навіть до їх артикуляції.

Відповідно до цього колективна свідомість породжує своєрідний тип мислення, носієм якого є кожний мешканець Села. Десь це спрощує розуміння відповідної єдності людей – чому всі мислять і діють однаково, маючи при цьому елементи індивідуальності.

Для кожного влада має «свою відповідь», бо вона нерозривно існує частково в свідомості кожного. Але цей зв'язок знаходиться часто лише на рівні ледь помітних відчуттів. Їх неможливо передати іншим чи описати, вони органічно «вплетені» в свідомість (а ще більше підсвідомість) громадян: «– заперечив К.– Піднести його дух означає тільки посилити в ньому переконання, що він має рацію і повинен діяти, як досі, але таким чином він ніколи нічого не досягне. Ти можеш скільки завгодно заохочувати людину із зав'язаними очима побачити щось крізь тканину, але вона ніколи не зможе цього зробити, хоч би як старалася. Тільки після того, як очі розв'яжуть, все стане видно. Варнава потребує допомоги, а не підтримки. Сама подумай: там, нагорі, — влада у її незбагненній величі, — поки я не прибув сюди, мені

здавалося, що я маю про неї приблизні уявлення, але зараз я усвідомлюю, наскільки наївною була ця думка. Отже, Варнава постає перед владою там, нагорі, сам-один, цій його самотності можна поспівчувати, ця честь ще завелика для нього, навіть якщо він усе своє життя проведе там, сховавшись у темному куточку якоїсь канцелярії» [[3], С.190].

Франц Кафка в цьому уривку демонструє, що феномен влади неможливо охопити в просторі та часі, його можна лише відчувати особисто. Самотність Варнави перегукується з самотністю «нормальної людини», що не може до кінця відгадати «код влади», бо логіка, справжні думки, почуття лише віддаляють індивіда від «загальної матриці влади». В романі К. теж виступає «нормальним», що становить для нього нездолану перепону для «проникнення в Замок».

Ми можемо спостерігати, що «фактор нормальності» прирікає людину на виснажливу боротьбу: «І що вища мета, то більшими стають перешкоди, тому немає нічого неприродного в прагненні забезпечити собі підтримку іншої людини. Нехай незначної і невливової, але такої, що теж не полишає боротьби» [[3], С.51]. Ця боротьба не здатна наблизити людину до влади – вона лише демонструє готовність індивіда відстоювати «особисті кордони». К. приречений завжди блукати на підступах до околиць Замку, бо його програма не перетинається з посланнями влади. Влада лише може використовувати його в «своїх цілях», але він не може аж ніяк збагнути сутність глобального явища повеління та покори. Знання про владу в романі просякнуті абсурдом. Але навіть ці «відомості» доволі схематичні та розпадаються на чудернацькі елементи при спробі ґрунтового аналізу.

Для розуміння аспекту рівня схеми влади Франц Кафка використовував все ті ж абстракції. Хоча ми й розуміємо, що йдеться про якусь певну «систему», але її наповнення залишається «за лапками». Деякі аспекти владних структур подаються доволі чітко: «...основна мета кожного чиновника – служіння на користь загальної справи, ніхто з них не думає про власні інтереси, а тому повинен скерувати всі свої зусилля на те, щоб розподіл документів, ця важлива, а може, й найважливіша робота була зроблена швидко і без ускладнень» [3], С.281]. Та ці «просі описи» розбиваються в цент в контекст, в який вони майстерно вписані. Вся ця «відповідальність чиновників» лише фікція – розмови ніхто не слухає, документи ніхто не читає. Але ця фікція дієва, бо саме вона і становить собою апарат «справжнього керівництва» всіма процесами (його можна масштабувати в рамках Села, Замку, міста, Держави, Планети, Всесвіту тощо).

Секретом відповідності абсурдного коду влади дійсності може бути наше хибне уявлення про впорядкованість навколишніх процесів. Ми можемо бачити лише незначну їх частину, контролювати жалюгідний мізер (майже нічого). Тому й годі сподіватися розуміти загальну картину. Так саме чиновники лише роблять вигляд, що компетентні (десь люди самі схильні приписувати їм ці якості). Головна їх сила полягає в усвідомленні власної вторинності по відношенню до загальної картини: «Чиновники — люди дуже освічені, але освіта їхня спеціалізована. У всьому, що стосується його фаху, кожен чиновник з одного речення може вивести цілий ряд думок, але те, що перебуває в юрисдикції іншого відділу, можна пояснювати годинами, він увічливо киватиме у відповідь, але не збагне жодного слова» [[3], С.218].

Загальне невігластво є в системі влади самодостатнім. Воно продукує безліч дій, що не мають прямої кореляції з дійсністю. Франц Кафка зображує владу як своєрідну «річ в собі»: «– заперечив староста. – Це ніяка не важлива справа, а найдрібязковіша з дріб'язкових. З цього погляду ви не маєте на що нарікати. Обсяг роботи зовсім не визначає важливості справи, а якщо ви так вважаєте, то ще надто мало розумієте в діяльності установ. Але навіть якщо вирішальним був би обсяг робіт, то ваша справа була б однією з найдрібніших і найзвичайніших, бо ті справи, у яких немає так званих помилок, вимагають ще більшої праці, хоча, ясна річ, і результат кращий. Зрештою, ви ще нічого не знаєте про справжню роботу, яка була через вас проведена, про неї я лише збираюся розповісти» [[3], С.78]. К. намагається розплутати події навколо своєї присутності в Селі, віднайти «шлях в Замок». Але фактаж не наближає його до суті явищ – він залишається рівновіддаленим від Села та Замку. Його чужинство полягає у принципово інакшій організації мислення, яке робить неможливою інтеграцію у відповідне суспільство. Сьогодні наука доволі розлого класифікує та вивчає різні подібні прояви викривлення суспільства, що призводять до соціальних проблем. Особистість може потерпати від наслідків і проявів таких процесів та явищ: Friendship recession, Seattle Freeze, хікікоморі, Проблема 8050, кодокусі, Taijin kyofusho тощо. Ці вияви нашої психіки можуть частково буди подолані відповідним рівнем доброзичливості суспільства. Та саме брак доброзичливості не може бути нічим компенсований, оскільки розуміння та опис негативного явища аж ніяк не зобов'язує маси людей автоматично покращувати своє єство (не можуть і *не бажать* бути доброзичливими).

Тому Франц Кафка навряд розглядав такий «оптимістичний варіант». Навіть своєрідна обнадійлива фраза вчителя про схожість природи «влади і народу» не знайшла позитивної реакції головного героя «— Між селянами й Заком не така вже й велика різниця, — сказав учитель. — Можливо, — погодився К. — Це нічого не міняє в моїй ситуації» [[3], С.22]

Домінуючим елементом структуруванням влади виступає бездумна дисципліна, що пронизує весь «її організм». Так Франц Кафка зображує цю «сувору сутність»: «— сказав староста. — Але навіть якщо б ви були в тисячу разів суворішим, це все одно виглядало б сміховино порівняно зі суворістю, яку застосовує до себе сама канцелярія. Тільки чужинець може поставити таке питання. Чи існують контрольні органи? Контрольні органи існують. Ясна річ, їхнім завданням не в прямому сенсі вишукування помилок, бо помилок не буває. А навіть якщо вони трапляються, як у вашому випадку, то хто може з певністю стверджувати, що це була саме помилка». [[3], С.76-77]

Саме ці принципи навіть вдалося втілити деяким державним органам тоталітарної системи. Про це свідчить наприклад Директива № 1/76 від січня 1976 року «Про розробку «оперативних процедур». Німецька демократична республіка боролася з інакодумцями саме в дивовижний спосіб, що передбачав комбіноване руйнування особистості інакодумців. Ось тільки коротка цитата з одного з згаданої Директиви: «систематичне пониження репутації, іміджу та престижу на основі правдивої, перевіреної та дискредитуючої інформації разом із неправдивою, достовірною, неспростовною, а отже, і дискредитуючою інформацією; систематична інженерія соціальних і професійних невдач з метою

підірвати впевненість індивідів у собі; ... породжує сумніви щодо подальших перспектив; породжування недовіри і взаємної підозрливості всередині груп ...; переривання або перешкоджання взаємовідносинам всередині групи в просторі або часі ..., наприклад, шляхом ... присвоєння географічно віддалених робочих місць» [[4], С.287]. Подібна практика авторитарної системи влади довела, що Франц Кафка доволі точно вловив основні небезпеки для людини. Саме влада інколи захоплюється відповідною «соціальною інженерією». І наслідки подібних експериментів з суспільством і людською особистістю часто непередбачувані.

Влада часто руйнує особистість, змушує людину опинитися на межі своїх психологічних можливостей. Ця системна робота «перемелює» людей в «зручний матеріал»: «Звичайно, беззмислове простоювання день у день, щоразу однакове, без жодної надії на якісь зміни, – все це виснажує й примушує у всьому сумніватися, а також робить нездатним ні на що, окрім цього безглузкого стояння» [[3], С.229]. Франц Кафка зумів розгадати цей «план влади». Шкода, що подібні впливи на людей інколи зустрічається й сьогодні.

Події роману «Замок» для уважного читача структуруються у відповідну систему, що допомагає зрозуміти внутрішню логіку процесів ХХ – ХХІ століття. Безумовно, що ці «знання» містять здебільшого обережні натяки і здатні лише «привідкрити» природу надскладних процесів суспільно-культурної трансформації влади. Франц Кафка зумів доволі точно передбачити негативні тенденції в знезлюдненні державного апарату та сформулював потребу в збільшенні уваги до особистості в процесі прийняті рішень.

Перспективним може бути подальше вивчення літературного доробку Франца Кафки з врахуванням сьогодишніх реалій, які концентруються навколо цифровізації суспільства, збільшенні ролі технологій штучного мислення та загальними очікуваннями людства. Ми тільки коротко розкрили величезний потенціал роману «Замок». Сподіваємося, що в подальших розвідках нам вдасться більш глибоко розкрити окреслені проблеми.

Список використаних джерел:

- [1] Братусь І. В., Кузьменко Г.В. (2020). Деякі культурно-історичні аспекти самоідентифікації особистості «інтелектуалів» у творах другої половини ХХ століття. *Арт-платформа*. Київ. №1. С. 39-68. <https://doi.org/10.51209/platform.2.2.2020.229-254>
- [2] Братусь, Іван Вікторович (2021) Протидія системи й антисистеми в повісті братів Стругацьких "Равлик на схилі". *Українські культурологічні студії*. 8 (1). с. 5-9.
- [3] Кафка Ф. (2008). *Замок*. Харків: Фоліо. 317 с.
- [4] Roger Engelmann, Frank Joestel: Grundsatzdokumente des MfS. (2004) In: Klaus-Dietmar Henke, Siegfried Suckut, Thomas Großbölting (Hrsg.): *Anatomie der Staatssicherheit: Geschichte, Struktur und Methoden*. MfS-Handbuch. Teil V/5, Berlin. 508 S.